

Володимир Ганяк,

аспірант кафедри національної безпеки НАДУ

Методологічні засади дослідження механізмів формування і реалізації державної політики щодо забезпечення свободи совісті й релігії в Україні

У статті обґрунтовується можливість переходу від використання методології класичної загальнонаукової парадигми до постнекласичного підходу проектування механізмів формування і реалізації державної політики забезпечення свободи совісті й релігії.

Ключові слова: державна політика, свобода совісті, релігія, інститут, інституційні зміни, синергетика, полісуб'єктне середовище.

In the article the possibility of transition from the use of the methodology of classical general scientific paradigm is grounded to postnonclassical approach designing mechanisms of public policy-making of freedom of conscience and religion.

Key words: public policy, freedom of conscience, religion, institute, institutional changes, synergetics, poli-subject environment.

Постановка проблеми. Проблеми державної політики забезпечення свободи совісті й релігії завжди перебувають у центрі підвищеної уваги як науковців, так і органів державної влади, громадських і релігійних організацій. Тим часом великого поширення серед дослідників набули як суто політизовані (залежно від власних уподобань дослідників), так і формально-юридичні підходи, що беруть за основу вже існуючі інституційні норми й процедури, формально визначають забезпечення свободи совісті та релігії. Практично не розглядається питання проектування механізмів формування та реалізації державної політики забезпечення свободи совісті та релігії.

Аналіз змісту джерел дослідження дозволяє говорити про певний дефіцит наукових праць у цьому напрямі, тому проектування стратегії державної політики у сфері совісті й

релігії в контексті національної безпеки потребує фундаментального теоретичного обґрунтування.

Про соціальне значення буття людей можна було б не думати, якби суспільна система працювала як налагоджений "механізм". Але оскільки починаючи вже з другої половини ХХ ст. таких "механізмів" виявляється все менше і з'явилися великі сумніви щодо самого улаштування соціальної системи за принципом "механізму", дедалі частіше розглядалися питання трактування людських індивідів як "ядерних" структур соціальності, що забезпечують енергетику соціального буття, підтримують та оновлюють його форми. Соціальні індивіди як самодіючі сили своєю взаємозумовленістю відтворюють "тканину" соціального буття незалежно від того, в які надіндивідні суб'єкти вони об'єднуються. Це дозволяє говорити про наявність "подвійної" онтології суспільства (онтології структур та онтології людей), що породжує різноманітні дуалізми: структурного та індивідного, об'єктного та суб'єктного, соціального та гуманітарного [6].

На нашу думку, неефективність застосування традиційних наукових підходів у дослідженні даної теми полягає, перш за все, у неможливості подолання ними бар'єру вищезгаданих дуалізмів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальним проблемам національної безпеки України були присвячені роботи І.Бінька, О.Бодрука, О.Гончаренка, В.Горбуліна, В.Мунтіяна, С.Пирожкова, Г.Перепелиці, Г.Почепцова, Г.Ситника та ін.

Філософські, політологічні, правові, соціологічні й релігієзнавчі аспекти досліджуваної проблеми висвітлювались у роботах А.Колодного, М.Бабія, О.Сагана, Г.Друзенка, В.Єленського, М.Паліченка, М.Штокала та ін.

Праця С.Здіорука присвячена аналізу проблем формування та реалізації державної політики і стану міжконфесійних відносин в Україні, робиться спроба визначити стратегію розвитку гуманітарної політики у сфері свободи совісті й релігії, в окремому розділі здійснюється наукове обґрунтування теоретико-методологічних засад дослідження суспільно-релігійних відносин [4]. На жаль, автор обмежився використанням лише класичних наукових підходів, тому не зміг

далеко просунутись у вирішенні вищезгаданої проблеми дослідження.

Формулювання цілей статті. Необхідно розробити методологічні засади дослідження механізмів формування і реалізації державної політики щодо забезпечення свободи совісті та релігії в контексті національної безпеки.

Вклад основного матеріалу дослідження. Надзвичайно важливо осмислити діалектику взаємозв'язків структурних компонентів тріади "суспільство-держава-церква" як певної суспільної системи. Треба враховувати, що абсолютизація однієї із складових цієї діалектичної конструкції історично завжди була перешкодою на шляху реалізації свободи релігії.

Слід зауважити, що досить часто дослідники зосереджували свою увагу лише на окремих аспектах взаємовідносин між елементами тріади, що іноді призводило до певних деформацій ролі учасників цього процесу під час дослідження. Так, традиційний погляд на систему взаємовідносин "держава-церква", в якій саме держава відіграє домінуючу роль, становить велику небезпеку невірної інтерпретації функцій влади в системі забезпечення права свободи совісті та віросповідання, хоча саме держава законодавчо встановлює умови існування та межі діяльності церкви. Як зазначає вітчизняний дослідник М.Бабій, поняття "державно-церковні відносини" склалося історично, в епоху відносної монорелігійності, а термін "церква" в умовах поліконфесійності країни не зовсім підходить до інституційної характеристики різних конфесій. Більш прийнятні у понятійній характеристиці означених відносин поняття "конфесія", "релігійні організації (об'єднання)" [2].

Найбільш продуктивним на сьогодні є інтегративний соціально-синергетичний підхід, який дозволяє визначити й оцінити взаємовідносини у складних соціальних системах в дуже мінливих умовах сучасного світу та може допомогти у вирішенні поставленої проблеми.

Використання підходів постнекласичної науки в міждисциплінарному дослідженні не заперечує використання у певних пізнавальних ситуаціях традиційних підходів інших наук,

а лише обмежує їх роль, тобто вони втрачають статус домінуючих, що визначали напрям наукової роботи.

Релігійна спільнота країни є складною соціальною системою: вона містить безліч мінливих і взаємодіючих елементів і сил, які неможливо систематизувати та зрозуміти в їх сукупності. Додаткової складності системі надає наявність у ній неінституціалізованих форм релігійності, починаючи з другої половини ХХ ст.

Самоорганізація у складних системах свідчить про неможливість встановлення за ними жорсткого контролю та визначення шляху їх розвитку. Управління ними може розглядатися лише як сприяння притаманним їм тенденціям розвитку.

Людині дійсно складно передбачити хід подій, деталі історії, а тим більше - оптимальний шлях розвитку складних соціальних систем. Але вона здатна передбачати небезпеки, які можуть чекати її в найближчому майбутньому. А цього вже досить, щоб сформувати якусь систему захисту, здатну зменшити негативну роль можливих труднощів або навіть уникнути їх [7].

Тому з позицій соціальної синергетики слід створити таку теоретико-методологічну модель, яка б стала своєрідним "каркасом", здатним інтегрувати загальні закономірності окремих традиційних наук.

Виходячи з наведених вище припущень побудуємо наступну модель: усю релігійну спільноту України будемо розглядати як самоорганізуючу систему, що діє в полісуб'єктному середовищі, де регуляторами соціального процесу забезпечення права свободи совісті, віросповідання людини виступають громадянське суспільство та держава.

Особливістю еволюційного процесу в самоорганізуючій системі є те, що стан суспільної самоорганізації в ній доповнюється вагомими факторами суспільної організації (параметри порядку), оскільки індивідуальна або групова свідомість не може залишатися стороннім спостерігачем соціальної еволюції. Норми права, а певною мірою і норми моралі, закони й постанови держави, рішення асоціативних об'єднань, нормативи громадянського суспільства, принципи і

технології індивідуальної й колективної життєдіяльності створюються та реалізуються саме з метою скоригувати й виправити вади стихійно самоорганізованих процесів [9].

При цьому слід враховувати, що громадянське суспільство також за природою є відкритою самоорганізуючою і саморозвиваючою системою, а держава виступає гарантом забезпечення усіх конституційних прав та свобод окремої людини. Крім того, особливістю і суперечливістю перехідного суспільства, яким є сучасна Україна, є те, що труднощі перехідних процесів, з одного боку, зумовлюють зміцнення регулюючої ролі органів державної влади, тобто самої держави, а з другого - розбудова громадянського суспільства передбачає роздержавлення суспільних інститутів, зменшення державного впливу на них [10].

Тим часом у світі існує чітка тенденція посилення ролі недержавних суспільних інститутів унаслідок процесів глобалізації, обмежуючи функціональні можливості держави. Наприклад, сьогодні об'єктивно існує обмеженість механізмів державного контролю та запобігання проявам ксенофобії в соціальних інтернет-мережах. Ефективність державного управління в сучасну епоху залежить від того, наскільки швидко органи державної влади зможуть оперативно реагувати на нові реалії часу, залучаючи до цього процесу широкі кола суспільства. Спроби боротьби з новими викликами лише силовими та адміністративними методами є неефективними і програшними в довгостроковій перспективі [8].

Російський науковець В.Степін наголошує, що для соціальних самоорганізуючих систем характерна "людиновимірність", яка обов'язково потребує включення аксіологічних факторів до складу пояснюючих положень моделі, що розробляється. Цей факт дозволяє застосовувати парадигму "суб'єкт-полісуб'єктне середовище" на кожному з рівнів структури моделі системи.

Схожість використовуваної в моделі парадигми "суб'єкт-полісуб'єктне середовище" та методологічний індивідуалізм дозволяють повною мірою задіяти для гармонізації міжконфесійних відносин існуючі напрацювання теорії

оптимізації економічних механізмів (Л.Гурвіца, Е.Маскіна і Р.Майерсона - лауреатів Нобелівської премії з економіки 2007 р.) при проектуванні механізмів формування державної політики у сфері релігії, спираючись на неінституціональний підхід. Також корисним у рамках цього підходу в процесі розробки вищезгаданих механізмів буде використання здобутків теорії інститутів та інституційних змін Д.Норта, який виділив два основних джерела інституційних змін: перше - зрушення в структурі відносних цін, друге - ідеологія, під впливом якої формується структура уподобань людей. У зв'язку з тим, що Конституція України забороняє встановлювати будь-яку ідеологію як обов'язкову, в подальшому друге джерело інституційних змін будемо розглядати лише під час аналізу деструктивних ідеологій у контексті забезпечення національної безпеки. Теорія оптимізації економічних механізмів направлена, перш за все, на зрушення у структурі відносних цін суб'єктів взаємодії. Якщо формальні правила можна змінити за одну ніч шляхом прийняття політичних чи юридичних рішень, то неформальні норми, втілені в культурно-історичних традиціях та звичаях, є менш сприйнятливими до свідомих людських зусиль. Неформальні норми "роз'їдаються" ціновими зсувами поступово: просто з часом їх починають дотримуватися все менше й менше людей. Ідеологічні переконання також не вільні від впливу змін відносних цін: чим більше можливостей суспільного визнання блокує будь-чия суб'єктивна картина світу, тим сильніші стимули для внесення до неї поправок. Виникає питання, що з точки зору даної теми дослідження виступає "відносною ціною"?

При цьому слід виходити з того, що забезпечення свободи совісті й віросповідання розглядається як "суспільне благо", а головне завдання держави - максимально забезпечити потребу громадян в отриманні цього блага.

Тоді "відносними цінами" такої моделі-ринку виступають вищезгадані оцінки релігійних явищ з боку науковців, діячів громадських організацій, політиків, представників органів державної влади. Слід зазначити, що теорія Л.Гурвіца дозволяє оптимізувати (гармонізувати) систему навіть за наявності екстерналій, тобто таких ситуацій, коли споживання, створення

суспільного блага та інформація одних учасників процесу впливає на споживання та створення інших.

Поняття інституту в рамках неоінституціоналізму - це, по суті, "правила гри", які виникають спонтанно, - набір можливостей та обмежень. У даному випадку інтерес становить слово "спонтанно". Це означає, що "правила гри" самі себе коригують (адаптують) у результаті людської взаємодії, і це відбувається саме тому, що людям так зручно.

Як стверджує Е.Маскін, один з авторів теорії економічних механізмів, механізм - це інститут, процедура або гра для визначення результату. Не дивно, що все залежатиме від постановки завдання і від того, хто саме конструює цей механізм. У разі завдання - забезпечити суспільним благом, традиційно прийнято вважати, що влада вибирає спосіб для оптимального вирішення цього завдання. Здається, якщо органи державної влади вже знають, який варіант забезпечення суспільним благом оптимальний, то необхідно лише прийняти закон, який забезпечує цей результат.

Питання конструювання механізму становить теоретичний інтерес з огляду на те, що органи державної влади не володіють цією інформацією. Зрештою, рівень задоволеності суспільним благом залежить від особистих уподобань громадян, і не відомо звідки влада заздалегідь може знати про ці уподобання. Таким чином, необхідно, щоб сконструйовані механізми генерували потрібну інформацію при застосуванні цих механізмів. Проблема ускладнюється тим, що індивідууми, які володіють ключовою інформацією (громадяни - у випадку суспільного блага), мають власні цілі й можуть не мати жодного стимулу виявляти свої уподобання.

Розмірковуючи про важливість інтеграції створеної ним теорії та теорії інститутів, Л.Гурвіц говорить про завдання імплементації у контексті вирішення проблем інституційного проектування: ефективний дизайн надбудов існуючих інститутів, нових інститутів, нових правил та механізмів стимулювання до додержання цих правил повинен містити у своїй основі аналіз поведінки людей у рамках тих чи інших інститутів. У цьому плані імплементація механізмів нерозривно пов'язана з концепціями,

що виникають при вивченні інституційного устрою та роботи соціальних правил. Дійсно, при оцінюванні ефективності впровадження нових інститутів необхідно враховувати також можливість імплементації того чи іншого інституту (наприклад зіставлення з культурно-історичними традиціями народу), інакше він залишиться лише утопією [1].

Вищевикладений матеріал дає нам змогу формалізувати завдання забезпечення суспільним благом у термінах теорії економічних механізмів наступним чином: якщо взаємодія суб'єктів описується у вигляді некооперативної гри, то будь-яка стратегія гравця - це заява (не завжди істинна) про свої преференції у грі. При цьому можливе існування нелегальних стратегій, які заборонені правилами гри. Механізм стимулювання є дієвим, якщо такі стратегії стають менш привабливими, ніж легальні стратегії, допустимі правилами.

У нинішній час стає надзвичайно важливо обробляти великий обсяг інформації щодо діяльності релігійних організацій, який швидко зростає, і відповідні органи державної влади вже фізично не готові до його всебічного аналізу, проте такий аналіз є конче потрібним, оскільки може бути корисним для ефективного прийняття рішень при формуванні та реалізації державної політики щодо свободи слова й релігії. Частково цю функцію могли б виконувати інститути громадянського суспільства, що констатують значні відхилення від норми параметрів життєдіяльності соціуму. Все це можна віднести до сфери колективного розуму, який повинен оцінювати стан процесів у сфері свободи совісті й релігії - як у логіко-науковій, так і в морально-оцінювальній формі. Першо-пріоритетним є завдання налагодження дієвої взаємодії між органами державної влади та організаціями громадянського суспільства при формуванні нових інститутів, що повинні справляти регулюючий вплив на релігійну сферу.

Застосування ціннісно-мотиваційного підходу на всіх структурних рівнях моделі дозволяє виокремити ідеологічну складову як критерій необхідності регулювання в контексті національної безпеки. Редукція релігії за рахунок використання конструкта "релігія як ідеологія" дозволяє відмовитись від

пошуку релігійної істини у доктринальному сенсі певної релігії. При цьому істинність у рамках певної релігійної ідеології, як і ідеології взагалі, набуває прагматичного тлумачення та направлена на перетворення навколишнього світу, щоб це було корисно релігійній організації та віруючим. Наприклад, на думку М.Вебера, лідер харизматичного релігійного руху, спираючись на "дар яснобачення" і підтримку віруючих, прагне підірвати основи існуючого суспільного ладу, відкинути існуючі соціально-політичні норми і встановити нові [11].

Наявність такого критерію дозволить цілеспрямовано досліджувати релігійні явища, класифікувати їх, а потім вибудувати систему діагностики, яка дасть можливість органам державної влади вчасно фіксувати небезпечні "симптоми", що дозволить точно оцінювати причини і характер деструктивних дій того чи іншого релігійного об'єднання.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. На наш погляд, лише постнекласична наука може пояснити складні явища й процеси в суспільно-релігійній сфері, що обов'язково потрібно враховувати при дослідженні механізмів формування і реалізації державної політики забезпечення свободи совісті й релігії в Україні.

Викладені у статті підходи, що містяться в арсеналі нової економічної теорії, показують можливість їх використання у розв'язанні наукової проблеми дослідження. Під час розгляду практичної реалізації цього інструментарію буде більш детально визначено окремі поняття та категорії з урахуванням специфіки дослідження. Не виключено, що при потребі вноситимуться корективи в побудовану теоретико-методологічну модель або розроблятимуться інші.

У подальших наукових розвідках доцільно приділити більшу увагу дослідженню соціальної взаємодії інститутів громадянського суспільства та релігії у подоланні міжрелігійних та міжконфесійних конфліктів.

Список використаних джерел

1. *Алескеров Ф. Т.* Нобелевские лауреаты по экономике 2007 г. (Л. Гурвиц, Э. Маскин, Р. Майерсон) / Ф. Т. Алескеров // Экон. журн. ВШЭ. - 2008. - № 1. - С. 106-121.
2. *Бабій М.* Державна політика щодо свободи совісті й релігій: сутність і практика / М. Бабій // Людина і світ. - 2004. № 3. - С. 16-18.
3. *Базилевич В. Д.* Історія економічних учень : навч. посіб. / В. Д. Базилевич, Н. І. Гражевська, Т. В. Гайдай та ін. - К. : Знання, 2004. - 567 с.
4. *Здіорук С.* Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні ХХІ століття : монографія / С. І. Здіорук. - К. : Знання України, 2005. - 552 с.
5. *Капелюшников Р.* Неоинституционализм: справка / Р. Капелюшников // Отеч. зап. - 2004. - № 6. - С. 82-87.
6. *Кемеров В. Е.* Толерантность в обществе различий : кол. монография / В. Е. Кемеров, Т. Х. Керимов, Л. Ю. Зенкова. - Екатеринбург : Полиграфист, 2005. - 232 с.
7. *Моисеев Н. Н.* Судьба цивилизации. Путь разума / Н. Н. Моисеев. - М. : Яз. рус. культуры, 2000. - 223 с.
8. *Марутян Р. Р.* Соціальні мережі як виклик національній безпеці [Електронний ресурс] / Р. Р. Марутян. - Режим доступу : <http://nationalsecurity.org.ua/2012/09/>
9. *Ситник Г. П.* Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади) : підручник / Г. П. Ситник. - К. : НАДУ, 2012. - 544 с.
10. *Халилова-Чуваева Ю. А.* Европейская наука ХХІ века 2010 [Электронный ресурс] / Ю. А. Халилова-Чуваева, Е. В. Чернявский // Проблемы и пути развития гражданского общества в Украине. - Режим доступа : http://www.rusnauka.com/12_ENXXI_2010/Politologia/64886.doc.htm
11. *Френк Н. В.* Политическая харизма: версии и проблемы / Н. В. Френк // Соц. исслед. - 2003. - № 12. - С. 3-10.